

Археологија из наслова блиска је Фукоовој археологији. То је потрага за жељама, интересима и праксама које стоје иза наводних истина, чињеница, добрих жеља и великих циљева неке политике. У књизи Постидеологије мој метод је увек био да се алтернирају два начина мишљења – идеолошки и филозофски – и то тако да се покаже да је избор између њих ствар слободе, да заиста можемо да изаберемо једно од то двоје. Ипак, у реалном савременом свету ствари не стоје тако. Идеологије су модули мишљења затворени са свих страна, тако да је о било каквој промени, нажалост, тешко говорити. Али се ипак мора. Да би дошли до археологије идеолошког начина мишљења потребно је да саљуштимо коре двосмислености и оправдања којима је обавијено језгро мишљења. А да би то постигли, потребно је да мало радикализујемо разлику између идеолошког и обичног начина мишљења.

Основни проблем са идеологијом је да она симулира реалност. Споља гледано, идеолошки текст не разликује се од неког обичног текста. И заиста је то тако, пре него се изложи питањима идеолошки текст и јесте наизглед нормалан текст. Па ипак, после испитивања показује се да идеолошки текст нема никакве везе са реалношћу, у смислу да је његов циљ да ту реалност представи онакву каква јесте и да истовремено сачува нормативност која је потребна да би реалност била добра. За идеологију је реалност као нека примордијална супа из које избором материјала по потреби настаје посебан виртуелни или фиктиван свет. Овај свет служи само идеолошким сврхама. Уместо да представља сазнање он представља притисак у неком правцу, упутство за деловање или оправдање будућег деловања. Тај свет представља упутство о томе како треба мислити да би одређена сила могла несметано да делује.

Пример први: Америка и Русија

Недавни развој догађаја у вези са Грузијом довео је до пуног раграновања говора који показује ове карактеристике. Шта се у Грузији заиста дешавало? Први знак да нешто друго делује на представу о реалности, осим ње саме, су драстичне разлике у представама. Доста неутрални опис онога што се дешавало био би да су се акције Русије јасно супротставиле жељама Америке, односно да је Русија реаговала на начин ризика; интервенција није била усаглашена, тако да је сукоб смештен у простор у коме важе само закони силе. Показало се да је ситуација за сад таква да Америка нема могућности да на ту силу одговори ефикасном силом која би је натерала да се повуче.

Већ у овим описима се сама Грузија изгубила и сви детаљи око ње. Такође, изгубили су се и сви неутрални принципи регулисања међународних односа, који представљају нормативност која омогућује да стање реалности буде добро. Остала је само жеља за легитимизацијом силе. Шта сила жели?

Сваки сукоб сила може се описати на три начина. Можете се напросто хвалити својом могућношћу и жељом да надвладате околину, чак наглашавајући уживања која ће из тога доћи, као што су уживања из пљачке, потчињавања итд. Ово се одавно не ради, осим у војничким песмицама или неким скривеним приватним разговорима политичара.

Друго, можете поштовати противника, али желети надметање. Поражени овде није понижаван, али због тога воља да се он потисне није мања. Осим тога, његова жеља да вас надвлада и за вас је легитимна. И ово се више не ради. Трећа могућност је да су борба и надвладавање потпуно замаскирани новодним моралним сукобом (моралним крсташким ратом – бомбардовање Србије био је можда први и једини рат који је у потпуности тако оправдан). Ви наводно не желите никакву борбу и надвладавање него само желите да казните противника за његове преступе и спасете недужне жртве. Ваш мотив није ни груби интерес, ни проста воља за потчињавањем, него само високи циљеви одбране слободе, спречавања хуманитарних катастрофа итд. У овој фази требало би да већ видимо зашто смо сада у сред идеолошког начина мишљења, јер су силе у сукобу јасно одвојене и потпуно се разликују:

- Прва сила делује безинтересно, из најбољих мотива, никад не делује прва, него увек одговара на агресију или преступе другог.
- Друга сила је огрезла у преступ, она намерно чини злочине, напада друге државе или властити народ, корумпирана је, старомодна, противник слободе.

Идеологија добија пун замах када се постигне да ова подела није само резултат приказа онога што ове силе чине у једном тренутку, већ та подела одражава њихову трајну суштину. Сукоб добра и зла мора имати логичку чистоту тако да се може генерисати у свакој прилици и независно до онога што се заиста дешава.

Овако оштра подела може се сматрати претеривањем. Ми на политички говор можемо гледати као на говор који је увек изречен у најбољој намери и на који само акцидентално делују ове силе пристрасности, јер смо сви људи и не можемо то избећи. На жалост, та слика није претеривање. Да почнемо од нечега што је сасвим кратко и једноставно. Један Грузин, иако по свему судећи неупућен у компликоване и обимне књиге о данашњој светској политици овако је описао битан контекст у коме се одиграва грузијски сукоб: „Ја нисам Рус, ја сам Грузин, ја сам слободан човек“. Ова реченица у најкраћем дефинише представе које оивичују сукоб. Грузин је исправно схватио да би га евентуална чињеница да је Рус потпуно поништила као слободно биће. Руси су одани систему неслободе, боре се за њу. Свако потискивање Руса, ширење је слободе. Истовремено, Американци се увек боре за слободу, а свака критика Американаца је рад у корист друге стране и неслободе. У домаћој јавности, на нешто компликованији начин, исти мотив развија Вилијам Монтгомери. (1) Он почиње од тога да Русија показује моћ својом акцијом у Осетији. Али, контекст овог испољавања моћи прецизно је одређен: Русија „срља у ауторитаризам и агресивност“. Она „нема праву идеологију, али осећа гнушање према демократским праксама Запада и благонаклоност према ауторитарним режимима, што је разлог њеног сталног неслагања са Западом.“

Дакле, разлог руског деловања и разлог сукобљавања Русије са Западом је руска оданост неслободи. Да су Руси одани слободи никаквог сукоба не би било. Они немају праву идеологију, што значи да у Русији не постоји чак ни покушај да се на плану језика оправдају акције; оне у потпуности остају у материјалној сфери бесциљне агресивности. И самим тим су без будућности. Монтгомерију се у овом начину приказивања сукоба

придружило мноштво новинара и аналитичара. (2) Америчка државна секретарка сажела је жељени приказ ситуације у формулу: Није ово 1968 . – што би значило: „није вам ово 1968, када су ваше интервенције могле да прођу неометано, иако сте ви исти као те године, ауторитарна, КГБ власт посвећена неслободи.“ Овим се скицира које карактеристике мора да има сваки текст који припрема америчко реаговање у овој ситуацији. Он најпре мора садржавати оптужбу за потпуни ауторитаризам. Даље је све ствар избора. Ова оптужба може бити окружена подсећањем на 1968, КГБ прошлост Путина или нешто слично; осим тога, треба да приказује Русију као агресивну, 19-вековну, заосталу државу, по потреби треба да умањује њене изгледе на успех на било ком пољу, да истиче негативне податке о њој. Крајњи легитимни циљ је, осим потискивања Русије на што више поља, измена те склоности ка неслободи, која, пошто је то унутрашња особина, није јасно како ће и када бити изведена. А то и не може бити јасно, јер такав циљ, чак и да није идеолошки генерисан, не може бити изводив политичким средствима.

Неко би могао да каже да ова слика о Русији заправо последица жеље да се верно прслика реалност и да нема никакве везе са потребама самог аутора овакве слике. Допустимо то за сада. У истој недељи у којој су објављене горње изјаве и текстови, Политика је објавила више коментара ове исте ситуације. На пример, у тексту (3) Обрада Кесића нигде се не помиње реч „аутоританост“. Истовремено, суштину тренутног стања руско америчких односа, позивајући се на бившег америчког државног секретара Строба Талбота, он дефинише једноставно: „Путинова Русија је престала да ради оно што САД желе.“ Такође, ауторитаризам се не помиње ни у интервјуу (4) са Робертом Хејденом, америчким професором, који детаљно говори о разлозима који су довели до тренутног стања у америчко-руским односима. И Хејден ове односе описује као сталну жељу за међусобним потискивањем, које је у последњим деценијама неуопоредиво више успевало Америци него Русији.

Зашто би, онда, овај други приступ требало назвати неидеолошким, док је први идеолошки? Зашто се једноставно не задржимо на томе да се једнима стање чини такво, а другима другачије? Рецимо да на разлике у мишљењима утичу интереси актера; углавном, све је у оквиру нормалног. Проблем је у томе што, барем не неком нивоу, то није нормално. Ако не постоји разлика између идеологије и неидеологије онда не постоји она разлика која може да конституише јавност.

Овде се, дакле, не ради о две истине које се надмећу, него се ради о сукобу рада против истине и истине саме. По чему можемо да видимо да је то тако? Најпре, прво идеолошко мишљење је логички генерисано: није замислив случај у коме би оштра подела Запад-слобода/Русија-неслобода била демантована, јер је критеријум за слободу оно што је западно док је критеријум за неслободу оно што је руско. То значи да реалност не може да утиче на ову поделу. Друго, ова подела једнозначно одговара жељама и потребама само једне стране. Ово не мора одмах да значи да је нешто неистинито или неисправно јер и истина и исправност могу случајно одговарати нечијим жељама. Али, када је одговарање жељама оволико тотално, и када је заштићено од утицаја реалности, онда се та чињеница одговарања жељама претвара у озбиљан индикатор идеологије. Трећи члан ове тријаде разлога зашто је први начин мишљења идеолошки није тако лако

сажети у једну реченицу. Ради се о томе да је нормативни апарат који прати ове ставове потпуно супротан апарату који потребан да би се реалност могла сагледати. Другим речима, филозофија у коју верују идеолози потпуно је погрешна.

Откад постоји права филозофија, она се труди да сагледа процес сазнавања реалности. Основни закључак до кога су долазили сви филозофи јесте да сагледавање реалности није једноставно и да се реалност не може лако покупити са површине света. На нашу представу реалности утичу наше жеље и наша претходна сазнања у која смештамо материјал који нам долази споља. Да би се закривљење које стварају теорије и жеље превладало измишљен је богат скуп норми које служе да се то постигне. Прва норма је да се, да тако кажемо, наочаре сазнања, које се састоје од теорија путем којих схватамо свет, не могу избећи. Не постоји директно сагледавање реалности. Следећа је да је свако сагледавање реалности перспективно и да се та нужно пристрасна перспектива мора разговором и истраживањем исправљати, чиме се сазнање приближава објективном свету. Идеологија веома прецизно негира ове услове.

Идеолози увек мисле да су своје ставове купили директно из реалности и увек одбијају разговор о условима њиховог сазнања. По њима, у њиховом настанку субјективност не игра никакву улогу. Самим тим нема никакве потребе да се сазнање регулише правилима и начинима да се искривљења избегну, јер, барем по њиховом мишљењу, искривљења нема и не може га бити. Откуд онда толике разлике у мишљењима? У новије време, идеологија благонаклоно гледа на разлике у мишљењу: људи имају право да се ту разликују. Разлике, међутим, по идеологији, настају тако што на сва нетачна мишљења директно утичу интереси оних који их имају. Прецизно речено, они који мисле другачије од нас (пошто ће идеологија увек свом мишљењу приграбити ореол истине) или лажу – дакле, свесно говоре оно што није истина а знају шта је истина – или на неки начин бесловесно дозвољавају да на њих, мимо сваке свесне критичности у сагледавању истине, директно делују њихове страсти, интереси или зле жеље. То омогућава да различитост у мишљењима буде или доказ да сте због тога криви (јер свесно обмањујете) или да сте у неку руку ниже биће, на чија опредељења не делују свесни процеси.

Пример други: Хрватска и Србија

Да ово даље илуструјемо, вратићемо се на наш балкански терен. Ако пратимо нормативни апарат који окружује говор о сукобима из деведестих, који се поклапа са расправама (5) које се воде између Друге Србије и (дела) остатка јавности, види се да ту не постоји никакав разговор о тим питањима иако се одговори који се дају драстично разликују. То није последица случајности. У неку руку општа слика која се у Другој Србији производи о томе рату - по којој је, поједностављено, Србија крива и за злочине над Србима, ако их је било, пошто се у Србији о њима не сме говорити, док се не призна почетна теза о кривици – у ствари своје норме пренеле и на норме самог говора. Другим речима, они који су криви не треба да се оглашавају као самостални субјекти (6), осим ако потврђују званичну слику Друге Србије о томе. Позната теза о томе да се не може изједначавати агресор и жртва, која се повлачила против реалистичније слике о том рату, има и то друго, чак основније значење: наиме, сами заступници ове слике у

јавности себе посматрају као жртве. Када критикујете њихову представу рата негде у њима то је схваћено просто као да нека негативност – критика, наиме, каже да они нису у нечему у праву – баца сенку агресора, нечег негативног, на њих саме. У резултату, норме које регулишу говор стално говоре да је једна страна у свему у праву, а да друга може да постоји само ако пристане да оно што говори прва призна, да се суочи са тиме, да се катарзира итд. То значи да смо путем заштите жртве дошли прецизно на форму говора идеологије. Разговор са Другом Србијом немогућ је не из случајних разлога, него због тога што би сам разговор представљао извлачење из казне која је већ извршена над осталом јавношћу. Све је то потцртано сталним понављањем да ће будућност, већа образованост, суочавање са чињеницама, промена вредносног система, дати Другој Србији за право, тако да онај који због неке своје слабости сада испадне из строја, или упути критику, на неки начин ради против те светле будућности.

Ту имамо потпуно заокружен читав апарат који прати идеолошке ставове. Убеђеност да су ставови директна слика реалности, забрану критике, изолованост групе која дели ставове, недостатак дијалога. И потпуну немисливост могућности да све то можда има везе само са субјетком који има те ставове, а да они, по оном битном што носе, немају никакве везе са објективним светом нити са правим етичким или сазнајним нормама. Просечни припадник Друге Србије, колико ми се чини, на једноставан начин генерише ове ставове. Он обично има везе са Хрватском, негде у прошлости био је на некој тераси у Загребу, где се осећао лепо, мислио је да ће будућност доносити само добро. Додуше, било је у њему и нешто источног греха, имао је неке везе са Србијом или Србима тако да се мало прибојавао помињања те стране своје личности, али то се ионако махом прећуткивало. Онда је дошао рат и ту крхку идилу разбио. У Хрватској за њега и све у њему кривце траже једино у Србима. И тада наш јунак реагује једноставно, он каже: јесу Срби криви за рат, али ја немам ништа с њима - они су кужни, примитивни, ево, ако треба, и помоћи ћу вам да се та слика о кривици устали. Тражићемо да се они суоче са њом, да се извине итд. Ово су све разумљиве људске жеље. Лично немам ништа против Хрватске као такве, нити, наравно, људи који имају неке везе са Хрватском. У ствари, културни утицаји који долазе из Хрватске могу бити корисни. Али, ако због осећања која се појављују у овој причи треба да буде забрањено да се помиње етничко чишћење у Олуји, онда ту нешто битно не штима. При том није тачно да ово заташкавање Олује и осталих проблема служи помирењу међу народима. Као што се и види из приче, ово инсистирање Друге Србије на црно-белој слици рата у потпуности се поклапа једино са сликом рата хрватских националиста, чак хрватских националистичких политичара. Да ли сте на пример некада чули од Игора Мандића или Џонија Штулића (њeга и иначе нисте могли чути, али свеједно) да позива Србију да се суочи са прошлошћу, извини Хрватској итд? У оном Утиску недеље у којем је сам гостовао Игор Мандић он је на питање о приликама у Србији, одговорио да не жели да као гост попује својим домаћинима, а мислим да се и о извињењима изразио делимично негативно. Али ће зато Иво Санадер, говорник са скупа „Сви смо ми Норац“, одговарајући на Тадићев позив да се Хрватска извини и призна етничко чишћење у Олуји одговорити прецизно истим речима којима се служи Друга Србија, отприлике: „Позивам колеге у Србији да се суоче са прошлошћу и да се одрекну Милошевићеве политике“.

Иначе, тај Санадеров одговор је добар индикатор нивоа на коме се одиграва балканско

помирење у режији ових Србија и Хрватски. Поента Тадићеве примедбе била је да један историјски догађај карактерише протеривање више од 200.000 људи и да Србија жели само то, да се то призна. Санадер најпре лаконски одговара да ће о томе размишљати после прославе победе, што је отприлике порука: ми смо победили и ништа нас друго не интересује и не морамо ништа радити. Поменути Санадеров позив за суочавање са прошлошћу заправо сугерише да је читава прича о етничком чишћењу, убиствима и паљевини кућа заправо последица привржености Милошевићевој политици онога ко је прича, што свему даје скоро монтипајтоновски, мада суморан призив. Соња Бисерко поводом свега додаје (7) да се Олуја сваког августа злоупотребљава у Србији и да цела та прича не користи Србима у Хрватској, ваљда зато што ће због ње бити изложени већим ризицима и претњама. Теофил Панчић аргументише (8) да се слаже са свим што треба рећи о Олуји, али да то не сме да говори нико одавде, барем не пре него овдашња јавност призна да је Србија била агресор у том рату. Овај аргумент је по структури једнак позиву: „Признај да сам ја увек у праву, па ћемо онда разговарати“. Рецимо и да српска јавност масовно и уз примерене гесте катарзе призна да је Србија била "агресор", и да онда очекује да се нормално прича о чињеницама из Олује. Одговор би вероватно била поменута реченица-формула Друге Србије: е, не могу се изједначавати агресор и жртва. Другим речима, тражење признања да је Србија била агресор, данас симболички и практично функционише једино као амнестија за злочине на хрватској страни. То све показује да је Друга Србија заправо асистент националистичке Хрватске, који се додуше гнуша насиља, али зато прибавља оправдања за оне који су га већ извршили.

Решење је ту једноставно, Друга Србија треба да се суочи са овом својом идеолошком прошлошћу и одрекне се припадајуће идеологије.

Да се вратимо на крају идеологији уопште, од које се нисмо пуно ни удаљили. За објашњавање идеологије увек је корисна и сликовита метафора Матрикса. Људи који су закупљени неком идеологијом налик су оним фигурама из капсула које замишљају да су њихове представе слика реалног света иако оне у ствари никакве везе са њим немају. У стварности је нешто другачије, то је заиста једна иста стварност, али оно што идеологије заиста хоће није да је представе или да постигну њено нормализовање, помирење, него да задовоље неку често несвесну, само за њих везану жељу. Што је та жеља јача и запреченија, што је оно што се тражи од стварности апсурдније, то је јача свест да је једино идеолошка истина права и да сви остали из несхватљивих разлога глупости и непоштења не пристају на њу. Све то справља опасну смешу чији је резултат увек иста свест која се приказује као жртва и пада у хистерију на сваку критику.

Проблем са идеологијама је у томе што се услови за неку експлозију несреће у потпуности справљају у њима док се сама експлозија дешава у нашем заједничком свету.

Фусноте:

1. Вилијам Монтгомери, Русија показује моћ у јужној Осетији, Данас 17-18. август 2008.
2. код нас, Владимир Глигоров: Проблем Русије, www.pescanik.net
3. Обрад Кесић: Зашто Србија ћути, Политика, 14.08.08.
4. Роберт Хејден: Хладни рат никада ние обустављен, Политика, 17.08.08.
5. строго говорећи, ту се никакве расправе не воде, него се само на различитим местима говоре различите ствари
6. за оправдавање овог става често се потезе реченица „Нема слободе за непријатеље слободе“. Као и све формуле и ова реченица може да се схвати на више различитих начина. Идеолози је схватају тако да они одлучују када ко може да говори.
7. Председница Хелсиншког одбора за људска права Соња Бисерко критиковала је јуче званичнике Београда што „инструментализују Србе“ и поново, као и сваке године, злоупотребљавају хрватску акцију „Олуја“.
- Мислим да је затезање односа са свим суседима, а поготово с Хрватском, сваког 4. августа непродуктивно и против интереса Срба у Хрватској - рекла је Бисерко поводом 13-годишњице акције „Олуја“. Захтев председника Србије Бориса Тадића за извињење Хрватске за злочине над Србима у „Олуји“ Бисерко је назвала „лицемерјем“ које је у „сталној циркулацији“ на Балкану протеклих година. Она је критиковала и стално инсистирање директора „Веритаса“ Саве Штрпца на плану „З 4“ и додала да су његове изјаве против интереса Срба у Хрватској, поготову оних који су се вратили.
- То не значи да је Хрватска безгрешна, али сигурно је да је „Олуја“ резултат неког договора Београда и Загреба - оценила је Бисерко. (Агенција Бета, у обради листа Курир)
8. Теофил Панчић, Банкрот и последице, www.pescanik.net